

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

BODOR-ERANUS ELIZA

A pletyka természete

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

BODOR-ERANUS ELIZA

A pletyka természete

TYPOTEX

A könyv kiadását a Magyar Tudományos Akadémia és a könyvkiadói program keretében a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A szerzők a Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, Számítógépes Társadalomtudomány – CSS-RECENS kutatócsoportjának tagjai.

© Szvetelszky Zsuzsanna, Bodor-Eranus Eliza, Typotex, Budapest, 2020
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 088 4

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős vezető: Németh Kinga

Főszerkesztő: Horváth Balázs

Felelős szerkesztő: Laik Eszter

Tördelés: Janković Milán

Borítóterv: Faniszló Ádám

Készült a Kódex Könyvgyártó Kft. nyomdájában

Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

BEVEZETÉS	9
1. MI A PLETYKA?	13
1.1. A pletyka általános meghatározása	15
1.2. Tudományos meghatározások	20
2. MI <i>NEM</i> PLETYKA?	31
2.1. Az önmegtévesztéstől a hazugságig	33
2.2. A rémhírtől a tabuig	35
2.3. Nyomtatott mendemondák	39
2.4. Tömegkommunikáció	41
3. MIÉRT PLETYKÁLUNK?	50
3.1. Az evolúciós pszichológiai megközelítés	54
3.2. Az etnográfiai megközelítés	58
3.3. Az antropológiai megközelítés	60
3.4. A kulturális epidemiológiai megközelítés	81
3.5. A szociológiai és szociálpszichológiai megközelítések	92
3.6. A narratív pszichológiai megközelítés	97
3.7. Szervezetpszichológiai megközelítések	99
3.8. Kommunikációelméleti megközelítés	104

4. A PLETYKA TERMÉSZETE	107
4.1. A pletyka természetének általános ismertetése	107
4.2. Pletykahelyzetek	111
5. MIRŐL ÉS HOL PLETYKÁLUNK?	130
6. A PLETYKA SZEREPLŐI	140
6.1. A pletyka és a hálózatok	141
6.2. A pletykahálózat szereplői	142
6.3. A pletykahálózat kulcsszereplői	144
7. A PLETYKA HATÁSAI	154
7.1. Jótékony vagy ártalmas?	154
7.2. Mi hat a pletyka alakulására?	160
7.3. A pletyka terjedése	166
7.4. Pozitív és negatív hatások	170
7.5. A jó hírnév és az együttműködés a pletykában	171
7.6. A pletyka hatása a társas csoportokban	179
8. A PLETYKAKUTATÁS MÓDSZERTANA	188
8.1. Kvalitatív felmérések: a narratív networkinterjú	189
8.2. Kvantitatív felmérések: kérdőíves adatfelvételek	195
8.3. Vegyes módszertanú felmérések: spontán szövegek	199
8.4. A pletyka felméréseinek etikai megfontolásai	201
8.5. A pletyka vizsgálatának alternatív módszerei	204
9. PLETYKA AZ IRODALOMBAN	205

10. NE SZÓLJ SZÁM, NEM FÁJ FEJEM, AVAGY HASZNOS TIPPEK PLETYKAHELYZETEK ELKERÜLÉSÉRE	213
10.1. A pletykahelyzetek megelőzésének tízparancsolata	214
10.2. Gyakorlati példák a pletykák háritására	216
ZÁRÓGONDOLATOK	220
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	224
JEGYZETEK	225

BEVEZETÉS

Aki fecseg neked, fecseg rólad is – tartja a mondás. A pletyka mindig is jelen volt a társadalmi életben, csak régebben megmaradt a „szóbeszéd”, az informális kommunikáció szintjén egy-egy zárt közösség tagjai között. Az írott sajtó terjedésével azonban egyre gyakrabban fordult elő, hogy megjelent az újságok hasábjain is. Ma már olyannyira hétköznapi jelenség, hogy ha körülnézünk a benzinkút újságosstandján, a napi-, heti- és havilapok rovatcímei között nemcsak a „hírek”, „gazdaság”, „pénzügy”, „menedzsment”, „túrázás” stb. szavak szerepelnek, hanem bizony sokszor előfordul a „pletyka” is. A digitális világban a pletyka láthatósága megtöbbszöröződött; számunkra teljesen idegen közösségek csevegéseibe is betekintést nyerhetünk egy kattintással.

Meglepetés vagy sem az olvasó számára, de a pletykát különböző tudományágak évek óta számtalan nézőpontból kutatják. A téma szakértői hamar rájöttek, hogy bőven van mit és miért kutatni. Ma minden korábbinál gyorsabban termelődik és terjed a pletykataralom, az embernek nem kell megvárnia, míg a nap végi jól megérdemelt pihenés idején a szomszéd ház kispadjára ülve pletykálhat, hanem a Messengeren, a Viberen, a WhatsAppon és a hasonló csatornákon azonnal megteheti.

Rögtön az elején fontos tisztázni, hogy a pletyka nem csak egymás közötti fecsegés. Sokkal több annál, együttműködést elősegítő, közösséget kovácsoló, normarendszer létrejöttét és betartását szolgáló, megbecsültséget építő vagy romboló jelenség.

Tudományos igénnyel beszélni a pletykáról azért lényeges, mert sok téves nézet kering a témával kapcsolatban. Bízunk benne, hogy a kapcsolódó kutatások megismerésével az olvasó egyben útmutatást is kap, hogyan kezelje a hétköznapi életben a pletykát.

Kötetünkben a különböző tudományágak pletykameghatározásaira és elméleti kereteire világítunk rá. Az olvasó számára így érthetővé válik, milyen hasonlóságok és/vagy különbségek fedezhetők fel az egyes megközelítések között. Egyúttal bemutatunk egy olyan, tudományosan megalapozott pletykadefiniációt, amely alkalmas a pletyka diszciplináris elhelyezésére, és amely további kutatásoknak is alapjául szolgálhat.

Könyvünkben a legváltozatosabb pletykahelyzetek leírására is kísérletet teszünk, példákkal szemléltetve a különféle beszédhelyzeteket. Félreértés ne essék, ezekkel nem a „lakossági” pletykamennyiség növekedéséhez kívánunk hozzájárulni. Inkább támogatni szeretnénk az olvasót abban, hogy ha a leírtakhoz hasonló pletykahelyzetekbe kerül, el tudja dönteni, hogyan kezelje azokat. Tekintsünk ezekre a „pletykatrükkökre” olyan eszközként, amelyek segítenek megérteni a beszélgetőtársak lehetséges, ki nem mondott, mögöttes szándékait.

A pletykakutatás ma köztes társadalomtudományi iránynak tekinthető. A bizonytalanságot jelzi az összehasonlító kutatások alacsony száma. Jelenleg még mindig ellentmondásos a fogalomrendszer: ez abból fakad, hogy a pletyka számos különböző tudományterület felől közelíthető meg. Másképpen definiálja a pletykát a szociálpszichológia, a szociológia, a pszichológia, az antropológia, a humánélettudomány, a nyelvészet, a filozófia stb., ezért a különböző meghatározások alapján eltérő kutatási módszertanok alakultak ki.

A felsorolt tudományágak némelyike szétterjedt kutatásainak melléktermékeként mutatja be és elemzi a pletykát. Ez a megközelítésmód érdekes ismeretek közzétételéhez vezet, de egyrészt nem támogatja a pletykakutatás egységes nyelvének és módszertanának kialakítását, másrészt a tárgyat mindig egy magasabb rendűnek ítélt viszonyrendszer alárendelt elemeként tartja számon, s így az

adott kutatás szempontrendszer sokszor befolyásolja a pletyka fel-tárását is.

A pletyka kutatásának további nehézsége, hogy a közéleti, plety-kajellegű értesülések nem különülnek el a személyes pletykáktól, sok kutató ugyanabban az értelemben használja a pletyka, az in-formáció és a hír kifejezéseket. Vagyis ugyanolyan kommunikációs aktusként értelmezik a pletykalapok által széles nyilvánosság szá-mára közvetített, sokak által ismert emberekről szóló híreket, mint a kisközösségek csak helyben értelmezhető pletykáit.

Az emberi informális kommunikáció jelentős részét – egyesek szerint kétharmadát – jelen nem lévő, más személyekről folytatott értékelő tartalmú beszélgetés teszi ki.¹ Az ilyen beszélgetéseket, ame-lyekben legalább egy értékelő és egy hallgató vesz részt, tekintjük pletykának.² Igazán jó pletykát hallani és pletykálni a legtöbb ember szeret, magához a pletykához a köznapi értelemben mégis rosszalló véleményeket, negatív gondolatokat társítunk, elítéljük azt. Miért létezik akkor, és miért olyan elterjedt? Miért használ ki a többség szinte minden alkalmat, hogy kibeszéljen másokat a hátuk mögött? Kiindulópontunk szerint azért, mert pozitív közösségi funkciója van.

A pletyka az evolúciós pszichológia szóhasználatával élve az in-formálódás olcsó eszköze. Biztosítja a közösség szereplőinek a jó hírnévre vonatkozó, úgynevezett reputációs kontrollját, vagyis álta-la értesülünk az esetleges normaszegésekről, így hozzájárul a társas normák és a társas rend fenntartásához, elősegíti az együttműködést.

Könyvünkben mindemellett arra törekszünk, hogy világossá tegyük az olvasó számára, mi pletyka és mi nem. Majd az eddigi kutatások és tudományos megközelítések alapján a pletykajelenség különböző aspektusait mutatjuk be, ezzel segítve a pletyka meg-értését és kezelését. A pletykahelyzetek leírásához használt nevek a szerzők által kitalált fantázianevek, egyik esetben sem kötődnek valós személyekhez.

1. MI A PLETYKA?

Bár napjainkban a pletykát sok tudományterület vizsgálja, a vizsgálatok mélysége változó, és nem születtek egyértelmű meghatározások. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy egyetemes és komplex mivoltából fakadóan tartalma, ezáltal vizsgálati módszere is folyamatosan változik. Az emberi kommunikáció fejlődésének történetében a könyvnyomtatás elterjedése után jelentésmódosulást figyelhetünk meg a pletyka kulturális evolúciójában; emiatt is szükséges meghatározását a modern pletykafunkcióknak megfelelően kialakítani.

Talán azért olvasunk többet a pletyka hatásairól és nem a meghatározásáról, mert mindenki tudja, mi az – gondolhatná magában a kedves olvasó. Ha azonban csoportosítani akarjuk a hallott vagy olvasott információkat azon az alapon, mi pletyka és mi nem, már is nehézségekbe ütközünk. Ha édesanyám elmondja, hogy Eszter unokahúgom nem szereti a töltött káposztát, az még nem számít pletykának, igaz? Ha azonban azt is hozzáteszi, hogy Eszter azért nem szereti a töltött káposztát, mert a lökött barátja, Dini rávette, hogy vegya étrenden éljen – ez már biztosan pletyka! De vajon annak számít-e, ha édesanyám arról beszél, hogy Monica Lewinsky milyen szerepet töltött be Bill Clinton életében?

A pletykával foglalkozó kutatások a meghatározás szempontjából egyértelműen elkülönítik a pozitív és a negatív információtartalmat. Úgy gondoljuk, ez még tovább bontható aszerint, hogy valós vagy valótlan információt közöl-e a pletyka. Hogy mennyire nehéz azonosítani a pletykát, az is bizonyítja, hogy sokszor a szövegkör-

nyezet vagy a hanghordozás teszi azzá az egyébként ártatlannak tűnő információközlést. Szóbeszéd, informálás, spekuláció – mind pletykává, rossznyelvűséggé változhatnak tartalmuktól és hanghordozástól függően. Mert különbség van aközött, hogy pusztán beszélünk valakiről, aki nincs jelen, és aközött, ha pletykálunk róla. Az előbbinél pozitív tartalom is előfordulhat, az utóbbinál egyértelmű a negatív jelleg. Az sem ritka, hogy kifejezetten megtévesztés céljából pozitív tartalmú információt kapunk valakiről, aki nincs jelen (ez már lehet a *fake news*, avagy a megtévesztés műfaja), ez a fajta manipulatív közlés mégsem minősíthető pletykának.

Robert Kurzban amerikai pszichológus a hazugság és a pletyka közötti határmezsgye kérdéseit tárgyalja *Miért képmutató mindenki (más): az evolúció és a moduláris elme*¹ című könyvében. Kurzban az emberi viselkedést olyan jelenségek feltárásával igyekszik megérteni, mint a megtévesztés, önmegtévesztés, hazugság, manipuláció vagy pletyka. Az alkalmazott kutatások is nehézségbe ütköznek, amikor a pletykát spontán beszélt környezetben, a szereplők ismerete nélkül kell felismerni. A magyar nyelv esetében egyelőre nehézkes a gépi felismerés, ahogy nem tökéletesek a mesterséges intelligenciára épülő módszerek sem – szemben például az angol nyelvvel. A Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, Számítógépes Társadalomtudomány – CSS-RECENS kutatócsoportja* (Computational Social Science – Research Center for Educational and Network Studies, Számítógépes Társadalomtudomány – Kapcsolatháló- és Oktatáskutató Központ) Takács Károly vezetésével már 2016 óta kutatja a pletykát, annak kapcsolathálózati vonatkozását, még hozzá spontán beszélt környezetben. Ugyanahhoz a közösséghez tartozó nyolc szereplő nyolcnapnyi hanganyagát elemezve a kutatócsoport tagjai előbb azonosították a pletykát, majd a pletyka témáját és a pletykában részt vevő szereplők kapcsolathálóját vizsgálták meg.

* A továbbiakban, amikor a kutatócsoportról beszélünk, a TK CSS-RECENS rövidítést használjuk.

Az összesen ezer óra hanganyagból előbb gépi módszerrel kiszűrték a csendet és a zajt, az eredmény így feleannyi, mintegy ötszáz óra elemezhető felvétel lett. A kutatócsoport leiratozta a beszédet, majd manuálisan jelölte (kódolta) a pletykaként azonosítható részeket. A leiratozás, kódolás viszonylag hosszú folyamat volt, amelyet egy gépi minőségbiztosítási rendszerrel ellenőriztek a szakemberek, majd az így kapott szöveget tartalomelemzéssel vizsgálták tovább.

A teljes szövegben jól elkülönült két témacsoport: a pletyka és a történetmondás (*storytelling*) – utóbbinak kisebb az aktualitása, kevesebb esetben szerepel benne név, és célja nem a történet szereplőjéről szóló negatív információ átadása. Az eredmények alapján a vizsgált hanganyagban körülbelül a fele tartalmazott pletykával azonosítható tartalmat. A kutatók azt találták, hogy a beszélgetések három kiemelt téma köré csoportosultak: köznap témákkal kapcsolatos pletyka (mint például a tisztaság, tisztálkodás, főzés), versengésre utaló témák (a közösség sajátosságaiból fakadóan), illetve együttműködésre utaló témák (például segítségnyújtás, közös tevékenységek). A pletykataralmak túlnyomórészt a résztvevők neveit, személyes névmásokat és cselekvésre utaló igéket tartalmaztak. A pletyka további jellemzőire vonatkozóan is készültek elemzések, például változtatja-e a hallgató a pletyka tárgyáról alkotott véleményét? Megfogalmaz-e az adott személyről olyan – pozitív vagy negatív – előjelű értékeléseket, amelyek egybevágnak a pletyka előjelével? Tartalmaz-e a pletyka utalást konkrét normaszegésre, kapcsolja-e a hallgató a pletykát az uralkodó közösségi normákhoz? Óvatosabban viszonyul-e a későbbiekben a hallgató a negatív pletyka tárgyát jelentő személyhez? Kerüli-e esetleg a vele való együttműködést?²

1.1. A PLETYKA ÁLTALÁNOS MEGHATÁROZÁSA

A fentiek fényében látható, hogy egy komplex és a mindennapi élet minden dimenzióját átszövő jelenségről van szó. A komplex és

egyetemes jelenségek sajátossága pedig, hogy nehezen meghatározhatók. Ráadásul a pletyka még ezt is felülmúlja azáltal, hogy folyamatosan terjed. Számos társadalomtudomány növekvő mértékben képviseli a kapcsolathálózati szemléletet, ez pedig azt a kérdést veti fel, hogy a hálózat biztosítja-e a terjedést, vagy a terjedés rajzolja-e ki a hálózatot. A hálózat pletykájáról vagy a pletyka hálózatáról beszélhetünk? Edward Sapir német nyelvész szerint a kommunikáció során a legmeghatározóbb a közlés tartalma, míg Norbert Wiener amerikai matematikus a tartalomnál jelentősebbnek tartotta a közlés közegét.³ Ő volt az első, aki a közösséget információalapúnak tekintette. A közösség szerinte addig terjed, ameddig a tényleges információátvitel, és rámutatott arra, hogy az információátvitel keresztmetszetéből a csoport jellemzőire, nagyságára és felépítésére is következtethetünk.

Miközben az olyan kommunikációs formák, mint a köszönés, a jajkiáltás, a munkadal stb. jól körülhatárolhatók, nincs olyan emberi kommunikációs megnyilvánulás, ami *csak* pletyka lenne. Ez felveti a kérdést, hogy a pletyka mennyiben történet, hír, információ, mém,* üzenet vagy mindezek bonyolult kombinációja. A pletyka nem csupán egység, kommunikátum (közlemény), hanem folyamat – mint pletykálás –, kommunikativitás is egyben, mivel az egész emberi fajra jellemző kommunikációs hajlammal is tekinthető. A pletyka folyamatában résztvevőket a társadalomkutatók kapcsolathálózati megközelítéssel mérik fel. Bizonyos értelemben a pletyka egyfajta folyamatos, spontán mérése saját társas kapcsolatainknak, így elemként, szerkezetként és rendszerként is felfoghatjuk.

A pletyka meghatározása álláspontunk szerint a következő:

A pletyka ismerhető szereplőről szóló, lokálisan értelmezett, nem publikus információ. Legfőbb ismertetőjele a terjedés, amelynek minden lépése során átalakul. A pletykálás az

* Az 'utánzás' szót rövidítette Dawkins a mémre. Az Oxford Dictionary mai meghatározása a szerint a mém a kultúra eleme, amely úgy tekinthető, hogy genetikán kívüli eszközökkel – elsősorban utánzással – adódik át.

emberi faj egészségét tekintve egyetemes, a csoport hierarchiáját jelző dinamikus rendszerjellemező.

A pletyka tehát olyan történet, mely hálózatban terjedve folyamatosan átalakul, formálódik.

Mivel senki sem tud úgy pletykát terjeszteni, hogy közben magáról ne adna át információt, a pletyka önfeltárára is alkalmas. Ezt bizonyítja az is, hogy a kisközösségek főszereplőiről (és globális szinten a celebritásokról) miért terjednek olyan jól a pletykák. Ezek a személyek vannak a legmélyebben beágyazva egy csoport tudatába, egyúttal pedig elég távol az egyénektől ahhoz, hogy kisebb kockázatot jelentsen róluk pletykálni, mint a közvetlen társakról.

Az *ismerhető szereplő*, a pletyka témaszemélye több mint a pletykanarratívum főszereplője. Lehet olyan személy, akihez bizonyos erősségű családi vagy társadalmi kapcsolattal kötődik a pletykában részt vevő egyén (rokon, barát, kolléga stb.), illetve akit személyesen nem ismer ugyan, de valamely hozzá közel álló személyhez kötődik (jelenlegi szomszéd volt férje stb.).

Jörg R. Bergmann szerint csak barátok és ismerősök pletykálhatnak, ugyancsak barátokról és ismerősökről.⁴ Annak, hogy egy beszélgetés pletykának minősüljön, szögezi le Bergmann, az a feltevése, hogy a szóban forgó személyt a befogadó és a közlő egyaránt ismerje. Ez azonban nem mindig igaz. Elegendő, ha a beszélő ismeri azt, akiről a pletyka szól, a pletyka hallgatója pedig a beszélőt, ez máris biztosít annyi érintettséget, hogy pletyka elhangozhassék. Az elhangzásával pedig a témaszemély kisebb-nagyobb mértékben beágyazódik a befogadó csoport szintű percepciójába, ezáltal kvázi csoporttag lesz, a pletyka lényegében a kapcsolathálózatok szintjén kiiktat egy lépést.

Mivel senki sem tud úgy pletykát terjeszteni,
hogy közben magáról ne adna át információt,
a pletyka önfeltárára is alkalmas.